

Het bont dikkopje op de Regte Heide

Tekst, foto's en illustraties: Liesbeth van Oirschot-Beerens

Als je in de laatste week van mei op een zonnige, niet te winderige dag de Regte Heide bezoekt, in de Gemeente Goirle ten zuiden van Tilburg, loop je een redelijke kans het bont dikkopje tegen het lijf te lopen. Op bloeiende braamstruwelen langs de bospaden is de trefkans het grootst; midden op de open heide zul je deze dagvlindersoort niet aantreffen.

Het bedreigde bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*) is een kleine dagvlindersoort die karakteristiek is voor bosranden en struweel en daarnaast ook in heideterreinen wordt aangetroffen. Op de Regte Heide komt een behoorlijke grote, stabiele populatie voor van deze vlinder.

Sinds 1996 loop ik aan de oostrand van de Regte Heide, een soortgerichte monitoringroute voor het bont dikkopje. In 1995, het jaar dat de route is uitgezet, werd deze nog gelopen door Hub. Reumkens. In 1996 heb ik de route overgenomen. Deze artikelen (in het volgende nummer volgt het tweede deel) gaan in op de ecologie van het bont dikkopje en op de resultaten van zo'n 8 jaar monitoringonderzoek naar de soort.

De Regte Heide De Regte Heide, een natuurgebied dat in eigendom is van het Brabants Landschap, ligt 3 kilometer

The Chequered Skipper on the Regte Heath

The Regte Heath is one of the richest butterfly areas in the province of Noord-Brabant. Of particular interest is a stable colony of the endangered species the Chequered Skipper, (*Carterocephalus palaemon*) that has established here. The habitat at the woodland edge, of patches of dry and partly moist heath, with abundant purple moor-grass (*Molinia caerulea*), or along sunny woodland paths with well-developed bramble scrub and purple moor-grass, is particularly well suited for the species. This article also describes the ecology and distribution of the Chequered Skipper. This butterfly is a rare species in the Netherlands, with only a few dozen colonies left. Fortunately, after a sharp decline in the 1980s, its numbers are now stable.

Het bont dikkopje.

bramen en pijpenstrootje in de ondergroei. Over de heide en door de bossen rondom de heide, lopen smalle tot vrij brede zandpaden, waarlangs plaatselijk mooi ontwikkelde braamstruwelen aanwezig zijn. In het voorjaar, als de heide nog niet bloeit, vormen deze een belangrijke nectarbron voor dagvlinders, waaronder het bont dikkopje.

Volgens het Handboek van Brabants Landschap (1999) is de Regte Heide een van de vlinderrijkste gebieden van Noord-Brabant. Op de Regte Heide zijn dan ook dertig verschillende dagvlindersoorten waargenomen (zie tabel 1), wat een aanzienlijk aantal is gezien de circa 55 soorten die nog in heel Nederland voorkomen. Van de dertig in het gebied waargenomen soorten staan vijf soorten, waaronder het bont dikkopje, op de Rode Lijst van bedreigde en kwetsbare dagvlinders.

Tabel 1: Dagvlinders van de Regte Heide; soorten geordend naar biotoop en familie (vetgedrukt: soorten van de Rode Lijst) (Bron waarnemingen: De Vlinderstichting, H. Reumkens 1996 en eigen waarnemingen L. van Oirschot-Beerens)

Bos, struweel en bosranden	Grasland en ruigte
bont dikkopje	geelsprietdikkopje
groot dikkopje	zwartsprietdikkopje
bruine eikenpage	icarusblauwtje
eikenpage	boomblauwtje
gehakkelde aurelia	kleine vuurvliender
landkaartje	argusvliender
oranje zandoogje	hooibeestje
bont zandoogje	
koevinkje	Overige soorten
citroenvliender	groot koolwitje
oranjetipje	klein koolwitje
boomblauwtje	klein geaderd witje
	dagpauwoog
Heide	kleine vos
heideblauwtje	atalanta
gentiaanblauwtje	distelvliender
heivliender	koninginnenpage
groentje	

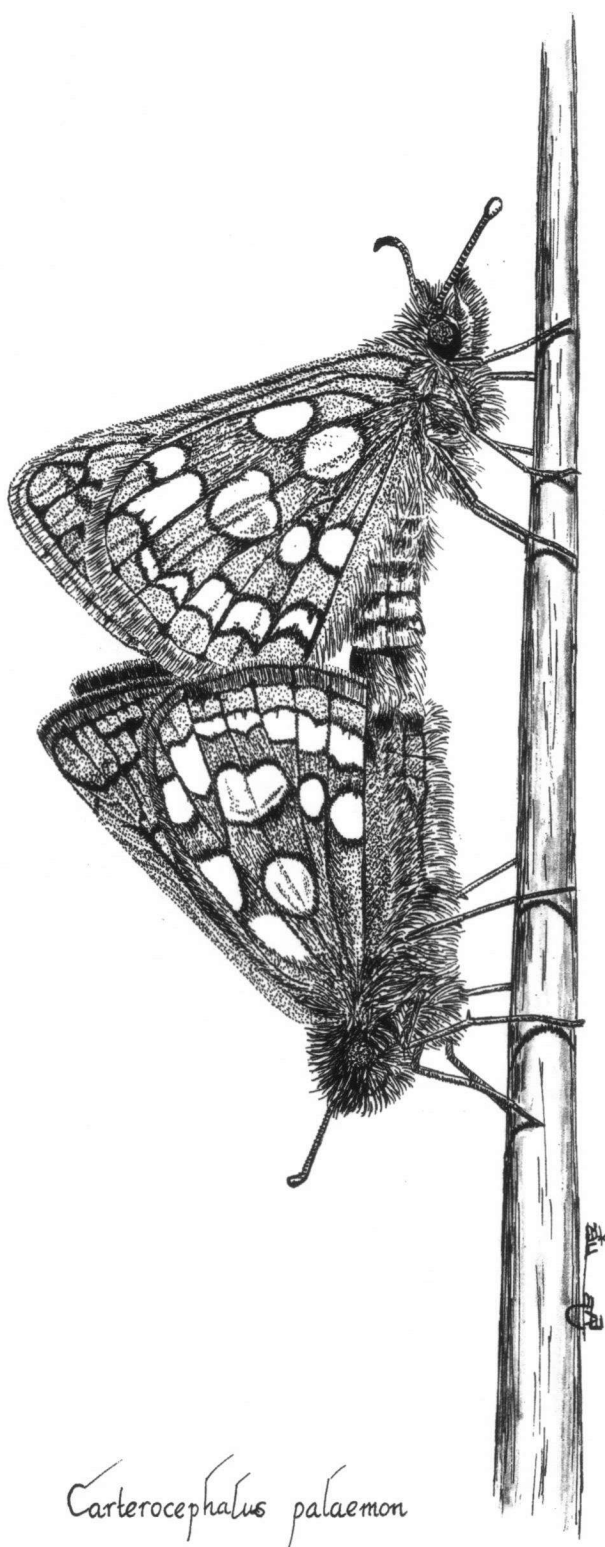
Ecologie In Nederland vliegt het bont dikkopje gemiddeld tussen half mei en half juni. De populaties in Noord-Brabant en Limburg lijken elk jaar iets vroeger te vliegen dan de populaties in het oosten van Nederland (Van Swaay et al., 1995). Op de monitoringroute op de Regte Heide lag de top van de vliegtijd in de periode 1995 t/m 2000 gemiddeld tussen 19 mei en 2 juni. De vliegtijd is dus relatief kort; 75% van de vlinders vliegt binnen een periode van 3 weken; een week daarvoor en daarna zijn de vlinders slechts in zeer lage aantallen aanwezig.

De eitjes worden afgezet op de onderzijde van de bladeren van pijpenstrootje of hennegras; de belangrijkste waardplanten in Nederland. Op de Regte Heide fungeert pijpenstrootje als waardplant. De eitjes komen na ongeveer 10 dagen uit, waarna de traaggroeiende rupsen zich de hele zomer tot in oktober tegoed doen aan de waardplant. De volwassen rups overwintert op een hoogte van 5 tot 30 cm boven de grond in een kokertje van bijeengesponnen gras-

Bont dikkopje Vaak wordt het bont dikkopje over het hoofd gezien of niet direct herkend als dagvlinder, omdat het uiterlijk en vlieggedrag wat afwijken van de meeste dagvlindersoorten, waardoor deze aangezien wordt als een nachtvliender en afgedaan als een 'motje'. De vlinder heeft kleine (± 13 mm) donkerbruine, geel gevlekte vleugels en een relatief groot lijf en grote kop met korte antennes met haakvormige uiteinden. Vanwege de in verhouding vrij kleine vleugels is de vleugelslagfrequentie van het bont dikkopje vrij hoog, waardoor deze in vlucht nogal onrustig en snel voorbijflitst. Zodra het bont dikkopje echter op een braamstruik in de zon gaat zitten om met wijd opengespreide vleugels te zonnen, of om nectar te drinken, is het gedrag juist heel rustig en kan de vlinder tot heel dichtbij benaderd worden.

Levenscyclus bont dikkopje. Binnenste cirkel: maanden van het jaar; buitenste cirkels: stadium en gemiddelde duur per stadium in dagen.

Carterocephalus palaemon

bladeren, het hibernaculum. In het voorjaar van het volgende jaar eet de rups niet meer. Na de overwintering zont de rups nog een tot twee weken en verpopt zich vervolgens omstreeks begin/half april. (Van Swaay et al., 1995). De pop ontwikkelt zich erg snel; na vier weken ont-

popt deze en vliegt de nieuwe generatie bonte dikkopjes. De cyclus is weer rond.

De belangrijkste nectarplanten - voedselplanten van de vlinders - zijn braam en in vochtige biotopen ook echte koekoeksbloem. Per dag besteedt de vlinder zo'n 23% van de tijd dat ze actief is aan het drinken van nectar (Tax, 1989). Op de Regte Heide is braam veruit de belangrijkste, zo niet enige, nectarplant van de soort. De aanwezigheid van in de vliegtijd bloeiende braamstruwelen in zonnige bosranden is hier dan ook een levensvoorwaarde voor het bont dikkopje. Naast voedsel bieden de struwelen ook een gunstig microklimaat met beschutting tegen wind, regen en te felle zon.

Biotoop Het bont dikkopje is een karakteristieke soort van beschutte bosranden van vochtige bossen, natte graslanden in de omgeving van bos, bosweiden, paden of sloten in beekdalen en heiden. De soort blijkt in Nederland duidelijk gebonden te zijn aan beekdalen. Het bont dikkopje heeft een voorkeur voor halfbeschaduwde tot zonnige, beschutte (windluwe) vliegplaatsen.

In deze vliegterreinen moeten grazige vegetaties aanwezig zijn met de waardplanten en nectarplanten. De vochttoestand van het vliegterrein varieert door het jaar heen van vochtig tot nat; tijdens de vliegtijd is het merendeel van de terreinen vochtig. Een kwart van de vliegplaatsen is echter droog (Tax, 1989). Vaak is open water in de vorm van een ven of sloot aanwezig in de onmiddellijke omgeving (Van Swaay et al., 1995).

Globaal kunnen er in Nederland drie biotooptypen onderscheiden worden waar het bont dikkopje voorkomt:

- Bos met mantel-zoom en grazige vegetaties: meestal natte tot vochtige loofbossen en struwelen, waaronder elzenbroekbos- en hakhoutbossen met afwisseling van struwelen met mantel-zoomvegetaties (gradiëntrijke bosranden met struweel overgaand in ruigte), grazige vegetaties. De helft van de populaties heeft dit biotooptype.
- Grasland in de omgeving van bos: natte tot vochtige schraalgraslanden, en ook wel drogere matig voedselrijke graslanden onder de beschutting van loofbos, zoals elzenbroekbos of een houtwall.
- Heide in de omgeving van bos, moeras of hoogveen: natte heide met pijpenstrootje, natte pijpenstrootjesvegetatie in droge heidevelden en droge heide met pijpenstrootje, vaak grenzend aan berkenbroekbos, gemengd bos of moeras en hoogveen. Slechts 10% van de vliegterreinen bestaat uit dit biotooptype.

Regte Heide, sectie 1 van de monitoringroute.

Op de Regte Heide bestaat de biotoop van het bont dikkopje uit droge en deels vochtige heide met veel pijpenstrootje langs bosranden, en zonnige bospaden met goed ontwikkelde braamstruwelen en pijpenstrootje.

Bedreigingen Het bont dikkopje is in Nederland een behoorlijk zeldzame soort, die in vergelijking met de eerste helft van de twintigste eeuw ruim 50% is achteruitgegaan; in heel Nederland komen nu nog enkele tientallen populaties voor (Veling, 1995). De soort staat dan ook op de Rode Lijst met als status 'bedreigd' (Wynhoff en van Swaay, 1995).

Verspreiding De Nederlandse populatie van het bont dikkopje bestaat uit twee ruimtelijk van elkaar gescheiden deelgebieden in het zuiden (deelgebied de Kempen) en oosten (Achterhoek en Twente). De populatie op de Regte Heide maakt deel uit van het deelgebied De Kempen, dat bestaat uit Noord-Brabant, Noord- en Midden-Limburg en de Belgische provincies Antwerpen en Limburg (Van Swaay et al., 1995).

Midden-Brabant is voor het bont dikkopje een belangrijke regio binnen dit deelgebied; belangrijke kernleefgebieden hierin zijn naast de Regte Heide o.a. de Brand en de Kampina. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn veel vliegplaatsen verdwenen in Nederland. Na een sterke achteruitgang in de jaren tachtig van de twintigste eeuw, is de toestand de laatste jaren min of meer stabiel. Vanaf 1993 wordt de soort ook regelmatig in West-Brabant waargenomen (Veling, 1999).

Op de Regte Heide is een goede populatie van bont dikkopjes aanwezig. Vanaf 1995 wordt deze in de vliegtijd wekelijks geteld. In het volgende nummer zal verder worden ingegaan op de resultaten van dit onderzoek.

Literatuur

- Reumkens, H.G.P. (1996). Voorlopige atlas van de dagvlinders in Tilburg en de omliggende natuurgebieden. I.s.m. De Vlinderstichting Wageningen.
- Van Swaay, C.A.M., D. Maes & P. Goffart (1995). Het Bont dikkopje in België en Nederland. Vlinders, jaargang 10 nr. 2 (1995). Tijdschrift van De Vlinderstichting, Wageningen.
- Tax, M.H. (1989). Atlas van de Nederlandse dagvlinders. Natuurmonumenten, 's-Graveland en De Vlinderstichting, Wageningen.
- Veling, K. (1999). Herstelplan Dagvlinders 1999-2002. Rapportnr. VS 98.06, De Vlinderstichting, Wageningen.
- Wynhoff, I. & C.A.M. van Swaay (1995). Bedreigde en kwetsbare dagvlinders in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode lijst. Rapportnr. VS 95.11. De Vlinderstichting, Wageningen.

Regte Heide, sectie 12/13 van de monitoringroute.